

УДК 81'37:39
DOI: 10.36979/1694-500X-2022-22-2-63-68

ЯЗЫКОВЫЕ СИМВОЛЫ, АКТУАЛИЗИРУЮЩИЕ КОНЦЕПТ “ЮРТА”

Г.Ш. Абдразакова

Аннотация. В национальной картине мира в качестве концептов-символов элементов юрты рассматриваются специальные знаки. Языковые символы анализируются посредством языковых констант, фразеологизмов, паремиологических единиц, характеризующих специфику национальной культуры. Лексемы *север*, *уук*, *кереге*, *чий*, *эшик* широко используются в религиозном мировоззрении, ритуалах, паремиологических единицах и обозначаются как символы – специфичные знаки духовных ценностей. Проведен анализ метафоризированных, коннотативных значений названий в пословицах, поговорках и загадках с переходными смыслами. Разъясняется специфика речи в пословицах с использованием символов и подтекстовой информации в правилах поведения, этикете и др. В национальной картине мира названиям на высоком уровне дано семиотическое значение, а языковые выражения запретного содержания формируются как стереотипы.

Ключевые слова: языковая картина мира; именование; коннотация; ритуал; символ; миф; образ; стереотип; архетип; фразеология; паремия.

“БОЗ ҮЙ” КОНЦЕПТИН АКТУАЛДАШТЫРУУЧУ ТИЛДИК СИМВОЛДОР

Г.Ш. Абдразакова

Аннотация. Макалада «боз үй» концептиндеги боз үйдүн элементтерине тиешелүү атоолордун дүйнөнүн улуттук тилдик сүрөттөлүшүндө символ катары өзгөчө белгилери каралат. Тилдик символдор улуттук маданияттын өзгөчөлүгүн көрсөткөн белги катары тилдик туруктуу каражаттар, фразеологизмдер, паремиологиялык бирдиктер аркылуу талдоого алынат. *Түндүк*, *уук*, *кереге*, *чий*, *эшик* лексемалары диний дүйнө таанымдагы ырым-жырымдарда, паремиологиялык бирдиктерде кеңири катышып, руханий баалуулуктардын өзгөчө белгилерин билдирген символ катары орду белгиленет. Атоолордун макал-лакап, табышмактардагы өтмө образдуу, метафоралашкан коннотативдик маанилерине талдоо жүргүзүлөт. Символдор катышкан макалдардын маанисинде кепти колдонуунун өзгөчөлүктөрү, жүрүм-турум эрежелери, сый-урмат, кадыр-барк топтоонун өзгөчө белгилери жөнүндө чакан тексттик маалыматтар камтылгандыгы чечмеленет. Дүйнөнүн кыргыз тилиндеги көрүнүшүндө атоолорго жогорку деңгээлдеги семиотикалык маани берилип, тыюу маанисиндеги тилдик туюнтмалар стереотип катары калыптангандыгы аныкталат.

Түйүндүү сөздөр: дүйнөнүн тилдик көрүнүшү; атоо; коннотация; ырым-жырым; символ; миф; образ; стереотип; архетип; фразеология; паремия.

LANGUAGE SYMBOLS IN THE ACTUALIZATION OF THE “YURT” CONCEPT

G.Sh. Abdrazakova

Abstract. In the national picture of the world, special signs are considered as concepts-symbols of the elements of the “yurt”. Language symbols are analyzed by means of language constants, phraseological units, paremiological units as a user of the specifics of national culture. The lexemes *north*, Dome Yurts (*uuk*), Wooden grille of the cylindrical part of the yurt (*kerege*), Tough steppe grass (*chi*), door (*eshik*) are widely used in the religious worldview, rituals, paremiological units and are designated as a symbol of specific signs of spiritual values. The analysis of metaphorized, connotative meanings of names in proverbs, sayings and riddles with transitional images is carried out. The specificity of the use of speech in proverbs is explained with the use of symbols and subtext information in the rules of conduct, etiquette, etc. In the national picture of the world, names are given a semiotic meaning at a high level, and linguistic expressions of a forbidden meaning are formed as a stereotype.

Keywords: language painting of the world; naming; connotation; ritual; symbol; myth; image; stereotype; archetype; phraseology; paremia.

Чындык жөнүндөгү биздин ойлому-бузда жаралган билимдер эксплициттүү же имплициттүү түрдө, түз же кыйыр формада, тилдик эмес (вербалдык эмес) же тилдик (вербалдык) формада атоолор-сөздөр аркылуу туюндурулат. Бирок ар бир атоонун-сөздүн артында, ар түрдүү элдин же жеке адамдын дүйнө таанымына ылайык, менталдык түзүлүштөр, белгилер турушу мүмкүн. Ушуга байланыштуу О.А. Фейдсон өзүнүн көз карашын төмөндөгүчө билдирет: “Ар кандай элдерде, ар кандай маданиятта дин тарых, географиялык абалы, жашоо образынын өзгөчөлүгүнүн таасири менен алар атаган нерсе, кубулуштарга карата ар кандай көз караштар иштелип чыгат” [1, 349-б.]. Бул көз караштарды аныктап чыгуу үчүн белгилүү бир элдин тилине жана тили аркылуу маданий концептуалдык түшүнүктөрүнө талдоо жүргүзүү милдети жаралат. Мындай илимий ишмердик концепттерди талдоо менен тикеден-тике байланыштуу. Орус окумуштуусу, академик Ю.С. Степановдун аныктамасына көңүл бурсак, “Концепт – бул адамдын аң-сезиминде маданияттын кандайдыр бир уюткусу. Ал эми маданият адамдын менталдык дүйнөсүнө кирет. Адам маданий баалуулуктарды жаратуучу гана эмес, өзү да маданиятка таандык, ал кайсы бир учурларда маданиятка таасир этет...”, – деп белгилейт [2, 40-б.]. Аныктамада көрүнүп тургандай, концепт – тил менен маданиятты бири-бири менен жуурулуштуруп, адамды улуттук тили жана маданий жетишкендиктери менен байланыштырып турган когнитивдик татаал түзүлүш. Биздин изилдөөбүздө *боз үй* атоосу-лексемасы дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө концепт катары каралат. “Боз үй” концептинин ядролук бөлүгүн түзгөн атоолордун символдук белгилерин аныктоо жана алардын туруктуу тилдик каражаттар, фразеологизмдер, паремиологиялык бирдиктердеги ордун изилдөө максаты коюлат.

Символ жөнүндө сөз кылганда, ал белги катары өзүнүн алгачкы маанисин колдонуу менен, башка белгинин маанисине форма катары берилерин түшүнөбүз. Кеңири мааниде түшүндүргөндө символ лингвистика, философия, семиотика ж. б. гуманитардык илимдерде каралып келет. Ошондой эле символ тилдин философиясында да колдонуларын илимий

изилдөөлөр (А.Ф. Лосев, Е.В. Шелестюк, Г. Рыпаева) далилдеп турат [3]. Тилдик маданият таануу багытында символ стереотиптик мүнөзгө ээ болуп, белгилүү бир этникалык топтун маданий өзгөчөлүктөрүн көрсөтөт. Ушул өзгөчөлүктөн улам, “боз үй” концептиндеги тилдик атоолордун символдук белгилерин кыргыз дүйнө таанымынын, маданиятынын алкагында карайбыз.

Улуттук тилдик дүйнө сүрөтүндө байыртадан эле кыргыз маданиятына, жашоо образына жараша материалдык баалуулуктарды жана руханий баалуулуктарды жаратуучу символдор өздөштүрүлүп, символдоштурулуп келген. Символдор кыргыз маданиятынын өзгөчөлүгүн көрсөткөн белги катары туруктуу тилдик каражаттарында, фразеологиялык, паремиологиялык бирдиктеринде кеңири катышат. Маселен, боз үйдүн элементтерине байланыштуу атоолордун ар бири маанилик жактан кеңейүү, баюу менен, кептик ишмердикте тилдик маданияттын өзгөчөлүгүн көрсөткөн тилдик символ катары кеңири колдонулат. Символдоштуруунун белгилери жөнүндө А.В. Пименова төмөндөгүдөй өз оюн билдирет: “Символическими принято называть такие признаки, которые восходят к существующему или утраченному мифу, или ритуалу и могут воспроизводиться в идее метафоры, аллегории или культурного знака. Миф сохраняет заранее распространенное в народе мнение о мироустройстве” [4, 431-б.]. Боз үй жана анын элементтери кыргыз маданиятында жана диний дүйнө таанымында байыртадан бери сакталып келе жаткан символ болуп эсептелет. Боз үйдүн турпаты (каркасы) түндүк, уук, кереге, эшиктен (босого) турат.

Мисалы, *түндүк* атоосу денотат катары боз үйдүн төбөсүндөгү ууктун учтары киргизилип, тиреп туруучу тегерек жыгач деген түшүнүктү билдирет. Мисалы, *Түндүгүнө уук саюу. Түндүк жасаган уста* [5, 553-б.]. Түндүк боз үйгө жарык берүүчү, очогунан чыккан түтүн чыгуучу жогорку бөлүгү, борбору деген маанини да туюндураат. Түндүктү баалоо, бийик тутуу – кыргыздардын менталдык белгиси. *Түндүктү аттабайт, түндүктү тебелебейт, түндүктү сындырбайт, талкалабайт* деген тилдик тыюулар стереотип катары колдонулат. Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө *түндүк* сөзүнө

байланыштуу метафоралашкан, коннотативдик маанидеги бата, каалоо-тилек, алкыш ж. б. туюндурууда төмөнкүдөй туруктуу тилдик каражаттар колдонулуп келген: *Түндүгүңө түмөндөгөн эл батсын, Түркө эл (түрк эли) бир казандан даам татсын! Түндүгүң бийик, чамгарагың бекем болсун! Түндүгүң бийик, керегең бек болсун! Чамгарагың бузулбасын, чамгарагың чайкалбасын, түндүгүң түшпөсүн. Түндүгүңдөн түтүн үзүлбөсүн, чамгарагың көтөрүлсүн* ж. б. (К. Ашымбаев) Аталган тилдик туюнтмаларда түндүк үйдүн, үй-бүлөнүн символу катары колдонулуп, үй-бүлөлүк бекемдик, түбөлүктүүлүк, береке, ырыскы, биримдик, ынтымак ж. б. болсун деген кыйытма маанилерди туюндурат. Боз үйдүн түндүгү ыйык, касиеттүү деп баалангандыктан, аны көтөрүү да атайын кадыр-барктуу эркек адамдар тарабынан ишке ашырылат. *Аял киши түндүк көтөрбөйт* деген тилдик тыюу да колдонулат.

Түндүк – коннотативдик маанисинде үйлүү болуунун, үй-бүлө куруунун тилдик символу. *Түндүгүң көтөрүлсүн* деген өтмө, метафораланган тилдик туюнтма үй куруп, үй тигип жатканда же баш кошуп жаткан жубайларга карата колдонулат. Туруктуулук, бекемдик, түбөлүктүүлүк маанилерин кыйытып туюндурат. Ал эми *түндүгү түшүү, түндүгү кулоо, чамгарагы чачылуу, чамгарагы түшүү* деген өтмө маанидеги метафораланган тилдик туюнтмаларда, фразеологизмдерде үй-бүлөнүн кырсыкка кабылышы, жок болушу, оор жоготуу, тукумдун үзүлүшү деген терс маанилер камтылган. Аталган туюнтмалар каргыш маанисинде да колдонулат. Маселен, *түндүгүң түшкүр, түндүгүң кулагыр, чамгарагы сынсын, чамгарагы түшсүн* ж. б. терс каргыш маанисиндеги туюнтмаларда үй-бүлөнүн ынтымагы, биримдиги, ырыскысы ж. б. бузулуу, бүлгүнгө учуроо, кыйроо, талкалануу маанилери кыйытылып туюндурулган.

Дүйнөнүн мифологиялык сүрөтүндөгү дүйнө таанымга ылайык, кыргыздарда түндүк үрп-адаттарга байланыштуу ритуалдык түшүнүктө катышат. Маселен, түндүк үй ээлерин шайтандардан коргоочу архетип катары кабыл алынган. Анын түзүлүшү, бөлүктөрү, материалдары, сапаты түздөн-түз үй-бүлөнүн коргоочусу деп элестетилген. Түндүк “кут”

түшүнүгү менен өзгөчө тыгыз байланышта болгон. “*Кут түшүү*” – байыркы замандан бери келе жаткан кыргыздын элдик ишеними. Кыргыз дүйнө таанымында куттун түшүшүн мындай деп түшүндүрүшөт: *кут* түн ичинде түндүктөн коргошун сыяктуу балкып үйдүн ичине түшөт. Жылып жүрүп отуруп, коломтого түшүп жок болот. Ошол кезде үйдүн ээси “*Кудай, тилегимди бер! Менин тилегим бул...*”, – деп жалынса, ошол тилеги кабыл болот деп айтылат. Жеке кыргыз эмес, түрк элдеринде да бул ишеним бар. Ошондуктан дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө “*түндүгүнөн кут түшүптүр*” деп айтылат. Ал “үйүнө бакыт, ырыскы, береке орноптур” деген маанини кыйытып туюндурат. Ал эми түндүктүн чамгарагы түбөлүк кыймылдын, жарык берүүнүн символу болуп эсептелген. Күндү символдоштурган түндүк – адамдарга тирүүлүк, жашоо тартуулоочу символ. Ал эми жашоонун түрдүү жолдор менен уланышын туюндурган кайчылаш кесилиштер чырым (крест) түрүндө жасалып, *чамгарак* деп аталат.

Боз үйдүн кийинки элементи бул уук болуп эсептелет. Ал кереге менен түндүктү бириктирүүчү функцияга ээ, “...мындайча айтканда, “чатырчанын кабыргасы” катары кызмат кылат” [6, 64-б.]. Айрым окумуштуулар туура баамдашкандай, түндүк аркылуу түшкөн Күндүн нурунун ууктарга чагылдырылышынан келип чыккан бурчтуктан убакытты билүүгө болот [7, 175-б.].

Уук – мезгил, убакытты аныктоонун тилдик символу. Улуттук дүйнө тааным боюнча түндүктөн уукка чагылган жарыктын негизинде интуитивдүү түрдө убакыт, мезгил өлчөмдөрү аныкталган. Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө убакыт өлчөмүн, саатты билдирген тилдик туюнтмалар төмөндөгүдөй: *Шашке – күн аркан бою көтөрүлгөн кез (же саат 10.30 болгон учур); Улуу шашке – саат 11.30га туура келет; Жалган түш – саат 12–12.30га туура келет; Чак түш – күн так төбөгө келген кез (саат 13–13.30). Түш оогон – күн оң капталга жыланган кез (14–14.30)*. Окумуштуу А.А. Галиев ушуга байланыштуу мындай деп жазат: “Будучи моделью мира, юрта привязывалась к сторонам света, что позволяло использовать её в роли своеобразных часов. Пастухи определяли время

по чертежу юрты, точнее по тени палочки, расположенной в центре такого чертежа” [8, 79-б.]. Илимпоздун бул айткандарында чындыктын үлүшү бар экени талашсыз.

Уук тилдик белги катары символдук мааниде окту, найзаны символдоштурат. Чындыгында, уук *окту*, *найзаны* туюндуруу жөнүндөгү тилдик элестөөлөр табышмактар аркылуу кыйыр туюндурулат: *Кыркырак абышкага кырк ок тийди*, *Кыркырак абышкага кырк найза тийди* деген табышмак катары берилген образдуу тилдик туюнтмада *уук – окту*, *найзаны* символдоштуруп турат. *Ууктардын* саны боз үйдүн көлөмүнө жараша кырк, алтымыш, сексен, айрым учурда жүзгө да жеткен.

Уук уул, жигит сөздөрүн символдоштурат. Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө уук орто жашка чейинки эркек адамдардын образын да символдоштурат. Мисалы, *Бирөөдө кырк уул бар*, *Кыркынын кырк аягы бар*. *Кыркырак абышка өлөмүн дейт*, *Кырк уулу кырк жагынан жөлөймүн дейт*. *Анда-санда иштен түшүп калат*, *ага деле болбой кайра орношуп алат*. *Жетимиш жигит жөлөп*, *Сексен жигит таят* деген ж. б. табышмактарында уук – уул, жигит сөзүн символдоштурат [9].

Уук – үй-бүлөдөгү эркек баланы тарбиялоонун, сөздөрдү кыйытып туюндуруунун символу: *Уугум*, *сага айтам*, *уулум*, *сен ук*, *керегем*, *сага айтам*, *келиним*, *сен ук* макалынын терең маанисинде уук – баланы тарбиялоонун символу катары колдонулган.

Боз үйдүн өзгөчөлүгүн билгизген эмеректердин бири болуп *кереге* эсептелет. Ал үйдүн дубалын түзөт. Ага уук бекитилип, ууктун экинчи жагы түндүккө сайылып, боз үйдүн негизги турпаты (конструкциясы) курулат. Кереге – оңой бүктөлүп, тез жыйналган эмерек. Ал эми боз үй тигүү мезгилинде кереге керилип орнотулат. Ушуга байланыштуу Б.А. Куфтин өз оюн мындайча билдирет: “...слово “*кереге*” этимологически происходит от корня “*кер*” – растягивание” [10, 34-б.]. Керегенин боз үйдүн башка эмеректеринен айырмачылыгы анын керилүү сапатында. Боз үй көрктүү тигилиши үчүн керегени тууралап, кынаптап, түз жерге отургузушкан. Бул тилдик маалыматтарда көркөм жана образдуу туюндурулат: *Керегесин кынадың*, *Керүүдөн туруп сынадың*” (Жеңижок).

Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө *кереге* сөзү катышкан тилдик туюнтмалар, макал-лакап, табышмактар, фразеологизмдер кыргыздардын рухий маданиятынан кабар берип турат. Маселен, кереге жана ага карата боз үйдүн чечилген учурундагы керегенин үч төрт тарапка бөлүнүшү, туш тарапта коюлушу сыяктуу динамикалык-сценарийлик кыймыл өтмө образдуу, күчөтүү маани жаратып метафораланып, фразеологизм катары колдонулат: *кызыл кереге кылуу* – кыргын салуу, кыйратуу, басып алган жеринин эч нерсесин койбой чаап, талап алуу, олжолоп кетүү. *Айылын кызыл кереге кылып талап кетишти* (“Ала-Тоо”). Аталган фразеологизмде *кызыл* сөзү өндү гана билдирбестен, күчөтүү, көбүртүү маанисин да билдирүү үчүн колдонулган. *Кызыл түс* – согушту, кан төгүлүүнү маалымдаган символ [11, 105-б.]. Керегенин чечилип ар кайсы жерде жатышы элестүү образдуулукту, күчөтүү маанисин жараткан. Ошондой эле, *керегени баса көктөө* фразеологизми бирөөгө кысым көрсөтүү, күч көрсөтүү, катуу кысымга алып, оор абалга келтирүү маанисин туюндурулат. *Керегени баса көктөгөндөй кылбагыла*. Керегени көктөө динамикалык кыймылы салыштыруу, элестүү образ жаратуу менен фразеологизмдин жаралышына негиз болгон. Керегени көктөөдө *көктү* (жиптин ордуна төөнүн, үйдүн, топоздун териси иштелгенден кийин, ичке тилинип жасалган кайыш) ичке көзөнөктөн өткөрүп, күч менен басып тартып, өзүнүн жекече ыгы менен көктөлөт. Көктүн учтуу жагы керегенин тешигинен өткөрүлүп, чирене тартылып, кайрадан тешилип түйүн чыгат [12]. Бул кыймылдуу процесске жумшалган көптөгөн даярдык, атайын чеберчилик, физикалык күч образдуу маанини жаратууда белги-символ катары колдонулган. *Керегесин жайдактоо* фразеологизми аркылуу кыргыздардын ырым-жырымын түшүнүүгө болот. Мында боз үйдүн үзүктүүрдүктарын сыйрып салып, аза күтүү мааниси билдирилет. *Үйлөрдүн керегеси жайдакталып, аза күтүштү* (А. Кочконов).

Кыйыта, каймана мааниде сүйлөө, сөздүн төркүнүн андай билүү өзгөчө кыргыз дүйнө таанымынын рухий маданиятына тыгыз байланыштуу. Маселен, *Керегеде кулак бар*, *кеп айтар болсоң*, *ыраак бар* макалында кеп айтуудан

мурда шарт-кырдаалды, жанындагы адамдарды эске алуу, ойлонуп сүйлөө, сырды сактай билүү, сөз айтуунун ордун билүү сыяктуу каймана маанилерди туюндуруунун символу катары *кереге* сөзү образдуу колдонулган. “*Келини жакшы үйдүн керегеси алтын*” макалында үй-бүлөдөгү сый-урмат, үйдөгү тазалык, тамак-аш даярдоо ж. б. жагымдуу жагдайды (уют) түзүү жакшы келинге байланыштуу экендиги жөнүндө каймана маанини туюндурууда *алтын кереге* сөз айкашы образдуу символдоштурулган. *Жети-миш кемпир жер тиштейт, токсон кемпир тон тиштейт* табышмагында кереге – образдуу, өтмө маанини туюндурган *кемпир* сөзүнүн тилдик символу. *Кереге* сөзү батага байланыштуу тилдик каражат катары да колдонулат: *Уулуң уучтуу болсун, керегең кептүү болсун, Келиниң септүү болсун!* Үй-бүлөдө бардыгы берекелүү, ырыскылуу, телегейи тегиз болсун деген маанилерде *кереге* символ катары катышкан. *Керегеси май болуу* – фразеологизми аркылуу үй-бүлөлүк жашоонун жакшырышы, байлык орношу маанилери туюндурулат.

Боз үйдүн мейкиндик түзүлүшүн аныктаган семантикалык мааниге ээ объектилердин бири – *босого*. Кыргыздардын мифологиялык дүйнө таанымында *босого* ыйык жер катары кабыл алынган. *Босого* жин-перилердин үй ичине кирүүсүнө тоскоолдук кылат. Адамдарды жамандыктан, өлүм-житимден, оору-сыркоодон сактайт, босого орун алган жерге байлык менен бийлик келет деген ишеним менен ага өзгөчө баа берилген. Ушундан улам дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө босогого жогорку деңгээлдеги семиотикалык маани берилип, төмөндөгүдөй *стереотип* катары калыптанган тыюу маанисиндеги тилдик туюнтмалар колдонулат: *босогоңу кулачтабайт, босогого турбайт, босогого уктабайт, босогоңу тебелебейт*.

Эшик (босого) боз үйдү аны курчап турган мейкиндиктен бөлүп турат. Эшик – эки дүйнөнү (ички жана сырткы) бөлүп турган чек. Бул чек аркылуу тигил жакка же бул жакка өтүү көптөгөн маданий эрежелер менен коштолгон. Эшикке байланыштуу ритуалдар катары кыргыз элинин этномаданий жөрөлгөлөрү да арбын. Маселен, *боз үйгө кырк кадам калганда аттан түшүп, үй ээсинин келишин күтүү, конокту*

тосуп алуу сценарийлик кырдаалдары стереотип катары калыптанган. Коноктун боз үйдүн маңдайынан келүүсү жана астынан бастырып өтүүсү үй ээсин сыйлабагандыктын белгиси болуп эсептелген.

Кыргыз тилинде *эшик, босого* сөздөрү – жолго чыгууну, олжону, бакытты издөөнү, ошондой эле тышкы дүйнөнүн сырларын өздөштүрүүнү символдоштурган белги. Мисалы, *эшиктен чыгып баратканда оң буту менен аттоо* ырымы бар. *Эшиги майлуу, сүттүү* деген өтмө маанидеги туюнтма *берешен, колу ачык, бай үй-бүлө* деген маанини билдирет. *Эшик* өтмө мааниде колдонулат: *билимдин эшигин ачуу, илимдин эшигин ачуу* ж. б. *Эшик* – меймандостук, мээримдүү жана мээримсиз кабыл алуу менен да тыгыз байланышкан тилдик символ. *Эшигин көрүп, төрүнө өт* (макал) тилдик туюнтмасында, биринчиден, эшиктин алдынын тазалыгы, иреттүүлүгү жөнүндө маалымат берилсе, экинчиден, келген конокту үй ээлеринин меймандостук, мээримдүүлүк менен күтүп алуусу жөнүндө кыйыр (подтексттик) маалымат туюнтулат. *Эшиги менен кирип, күлү менен чыгуу* (Оту менен кирип, күлү менен чыгуу) фразеологизми – бирөөнүн оокатын баш көтөрбөй, эртеден кечке тыным албай, кыңк этпей жасоо маанисин билдирет. *Эшиги (оту) менен кирип, күлү менен чыгып жүрүп кебетем ушул болуп калбадыбы* (Т. Сыдыкбеков). Ошол эле учурда окумуштуу И.Р. Замалетдинов туура белгилегендей, эшик тескери коннотацияны да туюндурат [13, 215-б.]. Маселен, адамдын тескери нравалык сапаттарын туюндурган макалдар: “*Эшиктен куусаң, түндүктөн түшөт*” шылуундук, эки жүздүүлүк, калпычылык маанилерин туюндурат.

Ошентип “боз үй” концептине тилдик маданият таануу багытында талдоо жүргүзүүдө, биз күбө болгондой, боз үйдүн элементтерине тиешелүү атоолордун тилдик символ катары функциясы фразеологизмдер, паремиологиялык бирдиктер аркылуу аныкталды. Аталган тилдик символдор байыркы кыргыздардын рухий жана маданий жактан өнүгүүсүндө өзгөчө мааниге ээ болгон. Алар элибиздин өзүн өзү таануусун жана өнүгүшүн шарттаган. “Боз үйгө” концептиндеги тилдик символдорго байланыштуу

жаралган позитивдүү ойлор бүгүнкү күндө кыргыздардын күндөлүк практикалык муктаждыктарын камсыздандыруу процессинде белгилүү деңгээлде руханий жактан баюуга, өзүн өзү баалоого, баалуулуктарды андай билүүгө негиз түзөт. Ал эми анализге алынган тилдик каражаттар материалдык база катары колдонулат деп эсептейбиз. Аталган изилдөө дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө жол ачкан негизги факторлордун бири десек жаңылбайбыз.

Поступила: 17.01.22; рецензирована: 26.01.22;
принята: 01.02.22.

Адабияттар

1. *Фейдсон О.А.* Семантические особенности концепта “деньги” в русских и французских фразеологизмах / О.А. Фейдсон // Балтийский гуманитарный журнал. 2021. Т. 10. № 3 (36) ISSN print: 2311-0066; ISSN online: 2712-9780. URL: <https://bg-mag.ru> (кайрылуу датасы: 28.01.2022).
2. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. М.: Языки русской культуры, 1997. 824 с.
3. Символ – стереотипизированное явление культуры. URL: <https://www.textologia.rulingvokulturnyj-analiz> (кайрылуу датасы: 30.01.2022).
4. *Пименова М.В.* Концепт “сердце”: образ, понятие, символ / М.В. Пименова. Кемерово, 2007. 500 с.
5. Кыргыз тилинин сөздүгү / ред. А. Акматалиев. Бишкек: Аврасия Пресс, 2015. 800 б.
6. *Пюрвеев Л.* Культурное наследие кочевников в аспекте проблемы стационарного и мобильного в архитектуре / Л. Пюрвеев // Проблемы изучения и охраны памятников культуры Казахстана. Алма-Ата, 1980. С. 175.
7. *Реми Дор.* Ооган Памириндеги кыргыздар / Классикалык изилдөөлөр: Этнография / түз. А. Асанканов, Н. Ыйсаева / Реми Дор. Бишкек, 2019. 32–110-бб.
8. *Галиев А.А.* Традиционное мировоззрение казахов / А.А. Галиев. Алматы: Фонд Евразии, 1997. 196 б.
9. Табышмактар / Баш сөзүн жазган К. Ибраимов; А. Акматалиевдин жалпы ред. астында. Бишкек: Шам, 2002. 320 б.
10. *Куфтин Б.А.* Киргиз-казахи: культура и быт / Б.А. Куфтин. М.: [б.и.], 1926. 48 с.
11. *Арапова Г.У.* Кыргыз-түрк тилдериндеги өңтүс концепттери: филол. илимд. канд. ... дис. / Г.У. Арапова. Бишкек, 2016. 152 б.
12. *Акматалиев Амантур Сейтаалы уулу.* Кыргыздын кол өнөрчүлүгү / Акматалиев Амантур Сейтаалы уулу. Бишкек, 1996: ISBN 5-655-00960-9. URL: <https://www.google.com/search?q=3> (кайрылуу датасы: 31.01.2022).
13. *Замалетдинов Р.Р.* Национально-языковая картина татарского мира: дис. ... д-ра филол. наук / Р.Р. Замалетдинов. Казань, 2004. 499 с.